

Вона встала, зажадала від стюарда мисочку. Наглі китання літака кидали нею зправа на ліво. Одну мить вона ледві не опинилася в обіймах міністра, все ще затопленого в своїй лектурі, що усміхнувся до неї і поміг стати на ноги. Вона розсміялася і вернула до Роберта.

— Моя дорога..

Цинтія все ще гласкала руку Роберта: вона читала в його очах, що і в нім сталося те чудо. Тримаючи його в своїх обіймах, вона цілою своєю силою немов хоронила його перед чимсь.

Людина з моргаючими очима, присадкувата й бородата, в темнім однострою, ішла напроти них. Роберт стиснув руку Цинтії, роблячи їй знак. Старший пілот сів в кутку за ними. Цинтія кинула поглядом за ним і побачила як він заглядав в брудний нотатник, де мабуть записував рахунки своєї подорожі. Діоніс скінчив свою працю компютера хмар: він лишив команду помічників, скоро небезпечний час минув.

Руки Цинтії і Роберта не могли вже відірватися від себе. Коли долі заблесли світла Парижа, коли блимнули три червоні вогні Бурже, вони, притулившись лицем до шиби, жадібно тиснулися до себе. Коли виходили з літака, побачили Джоанну, яка чекала на них.

Вона зморщила брови ніби побачила щось невластиве.

Роберт був знову елегантним атлетом. Цинтія знову була дикою і таємничою Цинтією.

— Ми мали досить кепську подорож з початку, — сказав він голосно сміючись.

Потім, в авті, Цинтія знова взяла за руку Роберта і промурмотіла:

— Знавш, Джоанно, ми побираємося..

Віктор Андрієвський

Полтавська „Стара Громада“

(Від Редакції: Уривок з IV. розділу споминів автора під заголовком »Три Громади«. Уривок обіймає час від вибуху світової війни до еміграції. Оповівши про діяльність Полтавської Громади, від її заснування аж до літа 1914 р., автор переходить до того критичного року.)

Отож жили ми й працювали, лявіруючи між ріжними Сцилями й Харибдами, коли цілком несподівано для нас вибухла війна. Не можна сказати, щоби ми були дезорієнтовані: навпаки — інстинктовий страх перед небезпекою злучив нас усіх. Я був найбільшим песимістом. Декого з наших тішив надіями маніфест Миколи Миколаевича щодо Польщі. Але Україні годі було чекати на такий маніфест, хіба якраз навпаки: чекати на операцію скоршого чи повільнішого закручування в »баранячий ріг«. Укра-

їнську періодичну пресу припинено з перших-же днів. Коли ж з'явилася в «Українській Житні» відома декларація льояльності супроти Росії, то на деякого з нас, в тім числі і на мене, зробила вона пригнічуюче враження. Більшість нашої Громади була тої думки, що такою декларацією може вдасться, що врятувати із нашого доробку. Марні надії! Ще зайвий зразок того, яке значіння в політиці можуть мати того роду декларації. Скрізь на Україні відразу далось відчутти тиснення петербурзького преса. Хоч, мушу признати, що порівнюючи з іншими місцями, у Полтаві ми той гніт відчували найменше. Правда, зараз-же ми ужили профілактичних засобів. Не лізли у вічі з виявленням нашої льояльності, але намагалися навіть її сповидність використати в наших цілях. Так, стали скрізь організуватися комітети допомоги раненим. Організували й ми такий при клубі. Усі шили й посілали на фронт білизну — посілав її й наш комітет. Але на нашій білизні стояла українська печатка. Ми подбали про виразність українського напису і про те, щоби фарби були міцні... В той час, коли київський український клуб віддав своє помешкання на лікарню для ранених, ми зробили хитріше: наш клуб урядив лікарню на два ліжка в сепаратній кімнатці в тому будинку, де жив П. Чижевський. Гарно з усяким можливим комфортом обставили нашу лікарню, а ранених до неї вибирали спеціально українців. Між усякими дарунками давали їм українські книжки, носили читати українську літературу (легальну очевидно!) і т. п. Незабаром адміністрація розкусила в чім річ і нашу лікарню закрила. Тоді, щоби нам дали спокій, ми зобов'язалися покривати кошти утримання двох хорих при загальній лікарні в «Богоугоднім Заведеню» (велика лікарня Губернського Земства у Полтаві) і в такий спосіб зберігли наше джерело прибутків і осередок нашої роботи — наш клуб.

Коли російські війська взяли Львів, серед нас запанував сум, бо вже з перших кроків російського війська в Галичині, ясно для кожного стало, як має виглядати маніфест Миколая Миколаевича у застосованню до українців взагалі і до галичан зокрема. Колиж граф Бобринський з Евлогієм розвинули свою дальшу діяльність, коли до нас дійшли відомості про закриття українських шкіл, про знущання над уніятськими священниками, нарешті про арешт і вивіз до Росії митрополита Шептицького, то ми зовсім упали духом. Ми зрозуміли, що останній нашій культурній твердині грозить загибель.

Та, на щастя, російська окупація Галичини була лише часовою окупацією, а не остаточним її прилученням до Росії, як то ми наперед думали і чого так боялися. Незабаром почався відступ із Галичини російського війська з усіма його жорстоко-стями, а в тім числі і з забором т. зв. «закладників».

Десь у жовтні року 1915. одного вечора прибіг до клубу заклопотаний П. Чижевський і сказав мені таке:

— Щойно я бачився з Короленком (відомий російський пись-

менник Короленко жив у ті часи в Полтаві). Знаєте, що в Полтаві у тюрмі сидять п'ять галичан закладників? Адміністрація думала пересилати їх далше в Сибір, але Короленко звідкись про них довідався і випросив, щоб їх лишили у Полтаві. Тепер він передає їх під нашу опіку. Треба щось робити!

Ми домовилися, що крім негайної допомоги кожний подбає, щоби добути їм роботу. Я взявся влаштувати кількох на службу в Полтавській Міській Управі. На слідуючий день явився я до Заньковського, представив йому справу і просив приміщення на роботу скількох можна. Заньковський прирік мені, що будуть прийняті. І дійсно негайно прийнято двох чи трьох, а в тім числі небіжчика директора Прийму з Яворова.

На слідуючий день Чижевський привів нам до кльобу і трьох наших земляків. Були це директор гімназії Іван Прийма, адвокат др. Іляріон Боцюрків і священник о. Теодор Чайківський. Бідно вбрані, виснажені переїздом і перебуванням у тюрмі, але на наше диво, веселі й бадьорі. На всіх нас справили дуже добре вражіння — головнеж заїмпонували нам тою своєю бадьорістю, рожевими поглядами на будуччину і патріотизмом того спеціально галицького типу й виховання, котрий ми з Поливановим колись так подивляля. Цих троє людей пізніше стали для нас рідними. Вони жили з нами одним життям, помагали нам де тільки і як могли в нашій роботі, а що найголовніше — були для нас самих зразком громадських робітників.

З вибухом революції 1917 року, або точніше, коли цар зрікся престолу, (бо в Полтаві ми тої революції не відчували) настала для нашої громади нова ера життя. Насамперед і негаючися, випустили ми відозву до населення Полтавщини, де поясняли значіння того, що сталося й закликали населення до спокою й організації під українським прапором. Цю відозву розіслали ми негайно по всіх громадах і тих організаціях, що були під нашим впливом. Але далі ставало питання, в яким напрямі вести роботу? На останнім формальнім засіданні нашої громади, рішено було її розвизати й організувати замість неї щось таке, куди входилиби представники українських політичних партій. Ми й заложили такий комітет, що носив назву «Спільний Комітет Українських Поступових Партій і Організацій». Але, хоч ми й запрошували до нього всі партії, фактично ні У. С. Д. ні новонароджені в Полтаві У. С. Р-и в ньому ніякої роботи не провадили. Робили по старому, ніби по інерції все тіж члени старої громади й усе також як і раніше по обопільній згоді. До таких офіційально ніби новозаложеним комітетом, а вдійсності нашою старою громадою виступів організованих мушу віднести перше українське віче у Полтаві. Ми його організували десь в початку або середині квітня 1917 року. Нашою ціллю було заманіфестувати українську силу, єдність й організованість і виставити свої політичні постуляти. Це перше віче пройшло імпозантно. Віче відбулося в салі музичної школи. Головою віча ми призначили

були адвоката Д. Своєхотова, але він незабаром по відкритті віча передав головування мені. Саля була повна народу — між іншим були й представники міського самоврядування, повітового земства, а з губернської земської управи її голова С. Іваненко і член управи Кияниця. Нас витали й різні організації.

Урочистість і однодушність зборів нарушали полтавські К. Д-и, котрих неофіційний представник, учитель історії в Полтавськiм Кадетськiм Корпусі (здається Щеглов чи Щоголев) виступив уперше з ясноокресленою програмою «руських» мешканців України, що хочуть жити спільно в єдиній Росії і не поділяють наших поглядів на автономію ані на федерацію. Йому, як і звичайно, коректно і не в дуже різкій формі відповідав хтось із наших, чи не Б. Мартос. Коли ось зголошується до мене по слово мій дуже добрий знайомий кооператор Сідлецький. В гострій промові він пропонує ні більш ні менш як резолюцію про повне відділення України від Росії і просить передати таку резолюцію тимчасовому уряду в Петербург. Я ставлю на голосовання, і його резолюція проходить. Це була цілковита несподіванка для всіх нас. Я хотів був з усіма іншими резолюціями й цю переслати до Петербургу. Але решта нашої президії за порадою старих громадян відмовилася: боялися зіпсувати наші відносини з тимчасовим урядом. — Тактика, пізніше повторювана Винниченком, з відомими наслідками!

Чи так, чи сяк — формально, як організація наша громада перестала існувати вже з перших днів квітня 1917 року. Натомість більшість її членів заявили як Радикали-Демократи. Я ж лишився «диким». П. Чижевський, Ротмистров і К. Товкач умовляли мене вступити до Р-Д, доводячи мені, що моя робота як окремої одиниці пропаде даремно в такий час, коли кожний українець багато може принести своєю особою в організованій роботі.

Я дався намовити і навіть один раз виступив в імені Р. Д. прилюдно.

Делегатами на перший Всеукраїнський Зїзд у Києві, що відбувся 7—9 квітня 1917 р. послали ми П. Чижевського і К. Товкача. Вониж були й нашими делегатами на зїзд Р. Д., який мав усталити остаточно програму партії. Перед відїздом були у нас партійні збори, на яких ми дали директиви нашим делегатам. Пригадую, що я, П. Макаренко, Грицько Коваленко і ще дехто поставили ультимативне домагання, щоби програма Р. Д. ясно відмежувалася від соціалізму. По тому всьому наші делегати, вернувшись, привезли нам програму партії «Соціалістів» та шей «Федералістів»... Обурений таким кінцем справи, я зголосив свій виступ із партії і намовив до того ще й П. Макаренка. Не прилучився до С. Ф. і Коваленко.

До речі: по організації Центр. Ради у Києві, тимчасовими членами її на Полтавщину в Києві були призначені слїдуючі особи: П. І. Чижевський, Ротмистров, Володимир Шемет і К. Товкач,

з них троє члени нашої полтавської громади, а В. Шемет — лубенської.

Найти собі притулок у партії вдалося мені пізніше — вже в кінці літа 1917 року, а було це так.

Якось до мене звернувся мій добрий знайомий Вячеслав Липинський, що жив у Полтаві вже близько року і з яким мені приходилося працювати разом, але поза громадою (до нашої громади він не входив) з пропозицією вступити в організацію Хліборобів-Демократів. Партія ще не була зорганізована, але вона була в стадії організації, а я власне мав бути одним із членів основоположників, бо В. Липинський знав добре мої погляди і уважав, що вони цілком підходять до такої партії, яку малося заснувати для об'єднання хліборобських, а тим самим несоціалістичних елементів нашого суспільства. Справа з організацією покищо стояла так: В. Липинський разом з С. Шеметом уже організували групу Х-Д в Лубнях, а тепер при моїй допомозі мали би організувати таку групу в Полтаві і в її околицях. Програми партії ще не було і Липинський предложив мені написати проект такої програми. Його пропозиція зводилася до слідуючого: він, я і С. Шемет напишемо кожний свій проект. Тоді на ширших зборах наших однодумців представимо на обговорення всі три проекти. Ті збори мають вибрати якийсь один, або найліпше з кожного і в той спосіб буде зредаговано програму нової партії. Ми призначили речинець, на коли мають бути готові обидва наші проекти, і в призначений день зішлись вдвох з Липинським у мене, щоби прочитати й обговорити обидва. Кожний із нас по призначеному плянові написав передмову до свого проекту, а потім йшла сама програма. Я в моїй передмові давав для програми обосновання більше філософського характеру, а він, як історик — історичного. В тім ми доповняли один другого і розбіжності в нас не було. Але ріжниця засадничого характеру була у нас щодо розв'язання земельного питання, найосновнішого в той час для програми кожної політичної партії. Мій проект виглядав так:

А) Щодо зібрання земельного фонду: Від землевласників держава примусово викуплює лишки землі понад призначену в кожній місцевості трудову норму. При тому маєтись забезпечити землею зразкові господарства і такі, яких продукція в найбільшій мірі забезпечує державні потреби. Натомість усі землі, що набуто приватними власниками як дарунок від російських царів в порядку монаршої ласки, як нагорода за заслуги (власне здебільшого за зраду України — от як маєтки Кочубеїв, Галаганів тощо), мають бути конфісковані в земельний фонд України без викупу.

Б) Щодо розподілу того фонду: Бажаючі можуть користуватися з земельного фонду або:

а) цілком безплатно (за мінімальною оплатою податків державі), але в такому разі земля не є їх власністю, а дається

в користування хліборобові до кінця життя з правом передачі на користування його ж нащадкам, але без права продажу і з правом держави підвищувати арендну платню при потребі.

б) або набувати землю у повну власність на корисних для них умовах і з довготерміною виплатою.

в) хлібороби категорії «а» можуть в кожній хвили і в бажаній для них мірі землі перейти до категорії «б».

Моєю земельною програмою я хотів задовольнити усіх, в тім числі навіть соціалістів, яким давалася земля «без викупу» й не обмежувалося право комунального господарства на державній землі.

Липинському мій проект не дуже припав до вподоби, головне щодо п. А. Він мені казав, що взагалі годі ставити принцип примусового відібрання землі, що ж до конфіскації земель безплатно в тих, кого я зву «зрадниками», то в цей час буде дуже трудно знайти критерій для тих, які такими власне не є. Зрештою він не дуже перечив проти цілого мого проекту. Натомість у своїм проекті, реальне й практичне розв'язання розділу землі він якимось обминав. Ми погодилися на тому, що наші проекти будуть видруковані і предложені на організаційних зборах. Його проект вийшов у Лубнях друком перший, як відомий проект партії Х-Д., мій-же мав бути друкований за ним (Липинський забрав у мене для того рукопис). Але мій проект із причин мені невідомих не побачив світла.

Коли я вже почав про партію Х-Д., то вважаю, що буде не від речі подати ще деякі мало відомі ширшим колам факти щодо історії й еволюції цієї партії. Отже до Х-Д. у Полтаві я приєднав уже згаданого мною інженера П. Макаренка і ще декого. Наша полтавська група виступала при організації Національного Союзу, посилала делегатів на національний конгрес, що відбувся у Києві в листопаді 1918 році і взагалі виявляла у Полтаві досить енергійну діяльність.

Не можу тут спинятися докладно на політичній роботі наших громадян в 1917—18 роках (про те докладніше писав я в І. і П. т. «З Минулого»), але вважаю за потрібне хоч коротко згадати про організацію українського шкільництва, в котрому немалу участь брали колишні члени громади й до якого я особисто стояв дуже близько.

В перших числах квітня 1917 року відбувся в будинку повітового земства, зїзд учительства полтавського повіту. Я дістав доручення від «спільного комітету» привітати той зїзд і, вже з власної ініціативи, спробував пустити його на українські рейки. Це вдалося мені якнайліпше, без огляду на досить численну російську опозицію, на чолі з колишнім інспектором народних шкіл Овсієвським і В. Короленком, який також прийшов привітати зїзд. Результатом моєї перемоги було те, що зїзд послав привітну телеграму моєї редакції Центральній Раді, яка саме тоді вперше зібралася у Києві, і мене обрано головою самого зїзду. Цей зїзд

положив початок організації спілки учителів на Полтавщині. По деякій боротьбі на делегатському з'їзді учителів з цілої Полтавщини, пізніше мене вибрали й головою спілки. Хоч лишалася ще група учителів, переважно середніх шкіл у Полтаві, на чолі з учителями Бельським і вже згаданим мною Щегловим, які до нашої спілки не пристали. Ми прилучилися до всеукраїнської спілки учителів з осередком у Києві, а вони до всеросійської з централею у Москві. Між нами йшла весь час тиха, але уперта боротьба.

Наші ж змагання у Полтаві і Полтавщині дали нам можливість незабаром зібрати й овочі нашої роботи: вже в осені 1917 року відкрив я в Полтаві першу полтавську (на Україні вона була, здається, другою по укр. гімназії ім. Т. Шевченка у Києві), українську гімназію ім. славного полтавця автора «Енеїди» Івана Котляревського. А ще рік пізніше — в літі року 1918 мені випала й друга висока честь: відкрити в Полтаві першу високу українську школу — український історично-фільольогічний виділ.

Вже в початку літа 1917 р. стали ми думати про відкриття української гімназії. Матеріальні засоби, удалося нам для того роздобути в першу чергу від громадських самоврядувань: губерньського і повітового земства й полтавської думи. Крім того зобов'язалася нам допомагати й згадана вже мною «Спілка споживчих товариств». Приміщення тимчасом випросив я в дівочій Маріїнській гімназії. Педагогічний склад удалося мені дібрати якнайліпший. Видобуто дозвіл у тимчасового уряду, щоби до нас у Полтаву прислали з Сибіру галичан, яким ми обов'язувалися дати притулок і роботу. Робилося це тоді так просто, що простіше й уявити годі: ми довідувалися, де в Сибірі є хто з галичан, а потім я писав на мойому комісарському бланкеті за потреби і посилав до відповідної влади в Сибірі і вона пересилала до нас потрібних нам людей. З них прибуло два фахові педагоги: Дмитро Лиськевич із Красноярська та Теодозій Ставничий. Люди надзвичайно милої вдачі, високо інтелігентні, а що найголовніше — галицького виховання: сумлінні робітники й тверді українці. Я зараз-же приділив їх на роботу де можна було, а коли відкрилися наші гімназії (була ще одна — на Павленках, де директором був Голобородько), то й до гімназій, разом із кількома нашими педагогами полтавцями. (Ті самі О. Щепотев, його сестра, Голобородько, брат і сестра Рудинські, пані Кротевич і отець Бульдовський — учитель релігії).

Історія заснування українського - історично - фільольогічного виділу в Полтаві є така. Ще в літі 1917 року, коли замість С. Заньковського, обов'язки полтавського міського голови перебрав К.-Д. полтавський адвокат Семенченко, виникла у нього і його приятеля адвокатаж Сакова думка, піддержана в першу чергу його однопартійниками, радниками полтавської думи, відкрити в Полтаві правничий факультет. Лекторами мали бути

професором харківського ун-ту, яким кошти подорожі оплачувалосяби. Матеріальну допомогу правничому віділові мало дати полтавське міське самоврядування. Я намагався переперти постанову, щоби виклади відбувалися по українськи і було введено спеціальні катедри українознавства, але в тому складі думи це мені не вдалося. Той віділ і почав функціонувати чи не з осені 1917 року. Коли мене вибрано на радника полт. губерньського земства і головою культ.-освітньої комісії в нім, став я уживати заходів, щоби організувати щось в тім роді українське. Мені це вдалося тим легше, що тодішній голова губ. земської управи М. Токаровський ухопився за цю думку, а тому, що він мав якнайближчі зносини з полтавською спілкою споживчих кооперативів, де він був також головою, то матеріальні засоби на організацію вищої школи в Полтаві можна було уважати забезпеченими. Вже в часи гетьмана, в літі 1918 року на тих історичних зборах полтавського губерньського земства, де було призначено стипендії імені видатних українських діячів, ухвалено було заходами й коштом полтавського губерньського земства відкрити в Полтаві український історично-фільольогічний віділ. На ту ціль губерньське земство асигнувало тимчасом сорок тисяч рублів. Лекторами запрошено почасти полтавських українців, професорів середніх шкіл, а крім того з Харкова дали свою згоду професори Багалій і Сумців. Вони мали приїжджати на виклади до нас у Полтаву. Полтавський український клуб дав віділові до диспозиції свою цінну книгозбірню й салю, де й відбувалися перші виклади. Цілу організацію взяла на себе й доконала управа полт. губерньського земства, і десь у вересні 1918 року відбулося урочисте відкриття першої вищої української школи в Полтаві. Я дістав офіційне припоручення з міністерства освіти в Києві, відкрити її в імені уряду, якого комісаром освіти на Полтавщину я залишався незмінно від часів Центральної Ради.

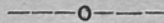
Була у мене ще така хвиля, коли я уперше виступив з українською промовою на засіданні полтавської міської думи. На перше засідання думи по зреченню царя — десь у середині березня 1917 року ішов я з твердим рішенням промовляти по українськи, не зважаючи на всі евентуальні перешкоди, хоча би справа мала скінчитися й скандалом. Треба сказати, що серед усіх радників міста (тоді щось понад сорок), українець був лиш я один. Шож найгірше, то ті українці з крови, які були тоді радниками (от як К.-Д. Семенченко й інші) були цілком вороже успосіблені до наших змагань, а на мене дивилися як на досить небезпечного шовініста-маніяка, котрий їм не мало вже зіпсував крови. Отже я не знав, чи не поставляться вони, а за ними й решта проти мене і чи не зроблять може постанову про уживання в думі офіційної «державної» мови, яка лишалася в урядах згідно з покищо незміненими революцією в тім напрямі законами. На те засідання думи зійшлися не тільки усі радні в повнім комплеті, але й публіки набралася повна зала — таки цікаво, як відбудеться

перше засідання при новому порядку! Отже, як прийшла моя черга й коли Заньковський назвав моє ім'я, серце мені забилося...

— Високі збори! Насамперед мушу заявити, що від сьогодні я буду тут промовляти мовою того народу, серед якого ми живемо, й котрий мене послав серед Вас!...

Глибока тиша запанувала в салі. Серце мені ледви не вискочить з грудей. Я спинився на хвилю, щоби перевести дух і глянув на Заньковського. Той не ворухнеться, лиш оглядає занепокоєними очима салю. Усі радники мовчать і уважно дивляться на мене. Тоді заспокоєний я продовжую й кінчаю без ніяких інцидентів промову. Вийшло так, ніби мій виступ є цілком природний. На слідуючий день в місцевій пресі було зазначено, що я вперше промовляв по українськи і надалі я сам і пізніше ще ті з українців, що поповнили склад нашої думи, промовляли публично на зборах і приватно у наших розмовах з іншими радними по українськи.

З того засідання я вийшов щасливий тою свідомістю, що мені випала гарна місія офіційно промовити в славному місті Полтаві від полтавських громадян у їх мові, в тій мові якої вони не сміли чути від віків у себе в дома, за яку карано їх батьків і за яку ми всі, що сповняли їх чесний заповіт, боролися аж до цієї хвили...



Ф. Аром

„Коли Ізраель не є царем“

Під таким заголовком — „Quand Israel n'est plus roi“ — вийшла й досі викликає завзяту полеміку книжка братів Таро (Jegome et Jean Tharaud) про перелом, який зазначається у відношенню до жидів в Середній Європі.

Вдумлива, цікаво написана, книжка братів Таро — з огляду на вагу порушеного питання і для Сходу Європи — варта нашої уваги. Тут реферуємо деякі, найцікавіші думки і спостереження автора. Причём треба підкреслити, що брати Таро абсолютно не мають слави антисемітів у Франції. Навпаки, неодна книга, підписана ними, виступала в обороні Ізраеля...

Таро хочуть передусім висвітлити генезу німецького антисемітизму.

Першу причину жидівської політики сучасної Німеччини, автори бачуть в упривілейованім становищі, яке заняли там жиди в суспільнім життю. Наприклад читаємо: „У Франкфурті звільнено бурмістра, який був жидом, начальника поліції, який був жидом, начальника провінції, який рівнож був жидом, оби-